ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τρίτο τμήμα)
της 13ης Ιουλίου 2006 *

Στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-295/04 έως C-298/04,

με αντικείμενο αιτήσεις εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 234 ΕΚ, υποβληθείσες από το Giudice di pace de Bitonto (Ιταλία) με απόφαση της 30ής Ιουνίου 2004, οι οποίες περιήλθαν στο Δικαστήριο στις 13 Ιουλίου 2004, στο πλαίσιο των δικών

Vincenzo Manfredi (C-295/04)

κατά

Lloyd Adriatico Assicurazioni SpA,

* Γλώσσα διαδικασίας: η ιταλική.

Antonio Cannito (C-296/04)

κατά

Fondiaria Sai SpA,

και

Nicolò Tricarico (C-297/04),

Pasqualina Murgolo (C-298/04)

κατά

Assitalia SpA,

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (τρίτο τμήμα),

συγκείμενο από τους A. Rosas, πρόεδρο τμήματος, J. Malenovský, S. von Bahr (εισηγητή), A. Borg Barthet και A. Ó Caoimh, δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: L. A. Geelhoed
γραμματέας: L. Hewlett, κύρια υπάλληλος διοικήσεως,

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία και κατόπιν της επ' ακροατηρίου συζητήσεως της 10ης Νοεμβρίου 2005,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

— η Assitalia SpA (C-297/04 και C-298/04), εκπροσωπούμενη από τους A. Pappalardo, M. Merola και D. P. Domenicucci, avvocati,

— η Ιταλική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον I. M. Braguglia, επικουρούμενο από τον M. Fiorilli, avvocato dello Stato,

— η Γερμανική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από την C. Schulze-Bahr,

— η Αυστριακή Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από την C. Pesendorfer,

— η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, εκπροσωπούμενη από τους Θ. Χριστοφόρου και F. Amato,

αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις του κατά τη συνεδρίαση της 26ης Ιανουαρίου 2006,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

1 Οι αιτήσεις εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως αφορούν την ερμηνεία του άρθρου 81 ΕΚ.

2 Τα ερωτήματα αυτά υποβλήθηκαν στο πλαίσιο εκδικάσεως αγωγών αποζημιώσεως ασκηθεισών από τον Manfredi κατά της Lloyd Adriatico Assicurazioni SpA, από τον Cannito κατά της Fondiaria Sai SpA και από τον Tricarico και τη Murgolo κατά της Assitalia SpA (στο εξής: Assitalia), με τις οποίες οι ενάγοντες ζήτησαν να υποχρεωθούν οι εν λόγω ασφαλιστικές εταιρίες να τους επιστρέψουν το ποσό της προσαυξήσεως των ασφαλίστρων για την υποχρεωτική ασφαλιστική σύμβαση αστικής ευθύνης για ατυχήματα προκαλούμενα από αυτοκίνητα, σκάφη και μοτοποδήλατα (στο εξής: ασφαλιστική σύμβαση RC auto), το οποίο είχαν καταβάλει κατόπιν αυξήσεως των ασφαλίστρων που οι εν λόγω εταιρίες εφάρμοσαν δυνάμει συμπράξεως κηρυχθείσας παράνομης από την εθνική αρχή ανταγωνισμού και αγοράς (Autorità Garante della Concorrenza e del Mercato, στο εξής: AGCM).

Το εθνικό νομικό πλαίσιο

3 Το άρθρο 2, παράγραφος 2, του νόμου 287, της 10ης Οκτωβρίου 1990, περί των κανόνων προστασίας του ανταγωνισμού και της αγοράς (Legge 10 ottobre 1990, n. 287. Norme per la tutela della concorrenza e del mercato, GURI αριθ. 240, της 13ης Οκτωβρίου 1990, σ. 3, στο εξής: νόμος 287/90), απαγορεύει τις συμπράξεις επιχειρήσεων που έχουν ως σκοπό ή ως συνέπεια ουσιαστικού χαρακτήρα παρακώλυση, περιορισμό ή νόθευση του ανταγωνισμού στην εθνική αγορά ή σε σημαντικό τμήμα της.

4 Κατά την παράγραφο 1 του ίδιου άρθρου 2, ως «συμπράξεις» νοούνται οι συμπεφωνημένες συμφωνίες και/ή πρακτικές μεταξύ επιχειρήσεων, καθώς και οι αποφάσεις κοινοπραξιών, ενώσεων επιχειρήσεων και άλλων παρεμφερών οργανισμών, ακόμη και αν έχουν εκδοθεί βάσει καταστατικών διατάξεων ή κανονιστικών ρυθμίσεων.

5 Βάσει του άρθρου 2, παράγραφος 3, του νόμου 287/90, οι απαγορευόμενες συμπράξεις είναι άκυρες και δεν παράγουν αποτελέσματα.

6 Το άρθρο 33, παράγραφος 2, του εν λόγω νόμου διευκρινίζει ότι οι διαφορές με αντικείμενο προσφυγή ακυρώσεως, αγωγή αποζημιώσεως ή αίτηση λήψεως ασφαλιστικών μέτρων για παραβάσεις των διατάξεων που αφορούν οι τίτλοι I έως IV του εν λόγω νόμου, συμπεριλαμβανομένων των διατάξεων του άρθρου 2, υπάγονται στο κατά τόπον αρμόδιο Corte d'appello.

Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

7 Με αποφάσεις της 8ης Σεπτεμβρίου 1999, της 10ης Νοεμβρίου 1999 και της 3ης Φεβρουαρίου 2000, η AGCM κίνησε τη διαδικασία διαπιστώσεως παραβάσεως που προβλέπει το άρθρο 2 του νόμου 287/90 κατά διαφόρων ασφαλιστικών εταιριών μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται οι τρεις εναγόμενες της κύριας δίκης εταιρίες. Στις εταιρίες αυτές προσήφθη η συμμετοχή σε σύμπραξη η οποία είχε ως σκοπό τη «συντονισμένη πώληση διαφόρων προϊόντων και την ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ ανταγωνιστριών επιχειρήσεων». Κρίσιμη για τις υπό κρίση υποθέσεις είναι μόνον η σύμπραξη για την ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ ανταγωνιστριών επιχειρήσεων.

8 Η AGCM υποστήριξε ότι στην Ιταλία, αντιθέτως προς τις λοιπές ευρωπαϊκές χώρες, παρατηρήθηκε κατά την περίοδο 1994 έως 1999 ασυνήθης και προοδευτική αύξηση των ασφαλίστρων της ασφαλιστικής συμβάσεως RC auto, η οποία είναι υποχρεωτική.

9 Η AGCM υποστήριξε επίσης ότι η πρόσβαση στην αγορά των ασφαλίσεων RC auto πλήττεται από σημαντικά εμπόδια, τα οποία υπαγορεύονται κυρίως από την ανάγκη δημιουργίας αποτελεσματικού δικτύου διανομής και δικτύου κέντρων τα οποία θα επιλαμβάνονται της εκκαθαρίσεως των αποζημιώσεων για ζημίες προκληθείσες εντός ολόκληρης της επικράτειας.

10 Η AGCM επισημαίνει ότι, κατά την ενώπιόν της διαδικασία, προσκομίστηκαν έγγραφα από τα οποία προκύπτει η ύπαρξη ευρείας και εκτεταμένης ανταλλαγής πληροφοριών μεταξύ μεγάλου αριθμού ασφαλιστικών εταιριών οι οποίες παρέχουν υπηρεσίες ασφαλίσεως RC auto όσον αφορά όλες τις πτυχές της ασφαλιστικής δραστηριότητας, ήτοι, μεταξύ άλλων, τις τιμές, τις εκπτώσεις, τις πληρωμές, το κόστος των ζημιών και το κόστος διανομής.

11 Με την από 28 Ιουλίου 2000 τελική απόφασή της 8546 (I377) (Bolletino 30/2000, της 14ης Αυγούστου 2000), η AGCM διαπίστωσε ότι οι επίμαχες ασφαλιστικές εταιρίες είχαν θέσει σε εφαρμογή παράνομη συμφωνία η οποία είχε ως αντικείμενο την ανταλλαγή πληροφοριών στον τομέα των ασφαλίσεων. Η συμφωνία αυτή παρέσχε στις εν λόγω επιχειρήσεις τη δυνατότητα συντονισμού και καθορισμού των ασφαλίστρων της ασφαλιστικής συμβάσεως RC auto κατά τέτοιο τρόπο ώστε να επιβαρύνουν τους χρήστες με σημαντικές αυξήσεις ασφαλίστρων, οι οποίες δεν δικαιολογούνταν από τις συνθήκες της αγοράς και τις οποίες οι καταναλωτές δεν μπορούσαν να αποφύγουν.

12 Η απόφαση της AGCM, κατά της οποίας βάλλουν οι ασφαλιστικές εταιρίες, κυρώθηκε κατ' ουσίαν από το Tribunale amministrativo regionale per il Lazio και από το Consiglio di Stato.

13 Οι ενάγοντες της κύριας δίκης άσκησαν τις αγωγές τους ενώπιον του Giudice di pace di Bitonto ζητώντας να υποχρεωθεί κάθε οικεία ασφαλιστική εταιρία να επιστρέψει το ποσό της αυξήσεως ασφαλίστρων που καταβλήθηκε βάσει της συμπράξεως που κηρύχθηκε παράνομη από την AGCM.

14 Όπως επισήμανε η Assitalia με τις παρατηρήσεις της, οι ενάγοντες της κύριας δίκης εκτιμούν ότι από την έρευνα που διενήργησε η AGCM προέκυψε μέση τιμή ασφαλιστικών συμβάσεων RC auto ανώτερη κατά 20 % από την τιμή που θα ίσχυε για τις συμβάσεις αυτές αν ο ανταγωνισμός μεταξύ των ασφαλιστικών εταιριών δεν

είχε νοθευθεί από τη συμπεφωνημένη πρακτική. Η παράβαση στην οποία υπέπεσαν οι εταιρίες που συμμετείχαν στην εν λόγω πρακτική προκάλεσε, επομένως, ζημία στους τελικούς καταναλωτές, η οποία συνίσταται ακριβώς στην καταβολή ασφαλίστρων της ασφαλιστικής συμβάσεως RC auto κατά μέσον όρο υψηλότερα κατά 20 % από εκείνα που θα έπρεπε να καταβληθούν αν δεν είχαν παραβιαστεί οι κανόνες ανταγωνισμού.

15 Οι ασφαλιστικές εταιρίες της κύριας δίκης προέβαλαν, μεταξύ άλλων, αναρμοδιότητα του Giudice di pace di Bitonto βάσει του άρθρου 33 του νόμου 287/90, καθώς και παραγραφή της αξιώσεως επιστροφής ποσών και/ή της επιδικάσεως αποζημιώσεως.

16 Το αιτούν δικαστήριο κρίνει ότι, στο μέτρο που ασφαλιστικές εταιρίες άλλων κρατών μελών οι οποίες ασκούν τις δραστηριότητές τους στην Ιταλία μετείχαν επίσης στη σύμπραξη κατά της οποίας βάλλει η AGCM, η φερόμενη σύμπραξη δεν αντιβαίνει μόνο στο άρθρο 2 του νόμου 287/90, αλλά και στο άρθρο 81 ΕΚ, το οποίο, με τη παράγραφό του 2, κηρύσσει άκυρες όλες τις απαγορευόμενες συμφωνίες και συμπράξεις.

17 Κάθε τρίτος, συμπεριλαμβανομένου του καταναλωτή και του τελικού χρήστη της υπηρεσίας, μπορεί να θεωρήσει ότι νομιμοποιείται να επικαλεστεί την ακυρότητα συμπράξεως απαγορευομένης από το άρθρο 81 ΕΚ και να ζητήσει αποζημίωση, εφόσον υφίσταται αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της προκληθείσας ζημίας και της απαγορευομένης συμπράξεως.

18 Στην περίπτωση αυτή, μια διάταξη όπως εκείνη του άρθρου 33 του νόμου 287/90 μπορεί να θεωρηθεί αντίθετη προς το κοινοτικό δίκαιο. Πράγματι, μια ένδικη διαδικασία ενώπιον του Corte d'appello είναι σαφώς πιο χρονοβόρα και δαπανηρή από μια ένδικη διαδικασία ενώπιον του Giudice di pace, σε βαθμό που μπορεί να θιγεί η αποτελεσματικότητα του άρθρου 81 ΕΚ.

19 Το αιτούν δικαστήριο έχει επίσης αμφιβολίες όσον αφορά τη συμβατότητα προς το άρθρο 81 ΕΚ των προθεσμιών ασκήσεως αγωγής αποζημιώσεως και του ποσού της προς επιδίκαση αποζημιώσεως, που καθορίζονται από το εθνικό δίκαιο.

20 Υπό τις συνθήκες αυτές, το Giudice di pace di Bitonto αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία στις υποθέσεις C-295/04 έως C-297/04 και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Έχει το άρθρο 81 ΕΚ την έννοια ότι είναι άκυρη μια σύμπραξη ή μια συμπεφωνημένη πρακτική μεταξύ ασφαλιστικών εταιριών συνιστάμενη σε αμοιβαία ανταλλαγή πληροφοριών η οποία τους παρέχει τη δυνατότητα αυξήσεως των ασφαλίστρων για τη σύναψη ασφαλιστηρίων συμβάσεων RC auto, την οποία δεν δικαιολογούν οι συνθήκες της αγοράς, λαμβανομένης, ιδίως, υπόψη της συμμετοχής στη συμφωνία ή τη συμπεφωνημένη πρακτική επιχειρήσεων από άλλα κράτη μέλη;

2) Έχει το άρθρο 81 ΕΚ την έννοια ότι παρέχει τη δυνατότητα σε τρίτους έχοντες βάσιμο έννομο συμφέρον να προβάλουν την ακυρότητα μιας συμπράξεως ή πρακτικής απαγορευόμενης από τη διάταξη αυτή του κοινοτικού δικαίου και να ζητήσουν αποκατάσταση της ζημίας που υπέστησαν, εφόσον υφίσταται αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της συμπράξεως ή της συμπεφωνημένης πρακτικής και της ζημίας;

3) Έχει το άρθρο 81 ΕΚ την έννοια ότι η προθεσμία παραγραφής της στηριζομένης στο εν λόγω άρθρο αξιώσεως αποζημιώσεως άρχεται από της ημερομηνίας εφαρμογής της συμπράξεως ή της συμπεφωνημένης πρακτικής ή από της ημερομηνίας από της οποίας έπαυσε να εφαρμόζεται η σύμπραξη ή η συμπεφωνημένη πρακτική;

4) Έχει το άρθρο 81 ΕΚ την έννοια ότι το εθνικό δικαστήριο, σε περίπτωση που διαπιστώσει ότι η δυνάμενη να επιδικαστεί βάσει της εθνικής νομοθεσίας αποζημίωση υπολείπεται, εν πάση περιπτώσει, του οικονομικού πλεονεκτήματος που αποκόμισε η επιχείρηση η οποία προκάλεσε τη ζημία και η οποία μετέχει σε απαγορευομένη σύμπραξη ή συμπεφωνημένη πρακτική, οφείλει επίσης να επιδικάσει αυτεπαγγέλτως στον ζημιωθέντα τρίτο αποζημίωση έχουσα χαρακτήρα κυρώσεως, η οποία καθίσταται αναγκαία προκειμένου η προς αποκατάσταση ζημία να υπερβεί το όφελος που αποκόμισε η εταιρία, ώστε να αποθαρρύνεται η εφαρμογή απαγορευομένων από το άρθρο 81 ΕΚ συμπράξεων ή συμπεφωνημένων πρακτικών;»

21 Στην υπόθεση C-298/04, το Giudice di pace di Bitonto αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Πρέπει το άρθρο 81 ΕΚ να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι είναι άκυρη σύμπραξη ή συμπεφωνημένη πρακτική μεταξύ ασφαλιστικών εταιριών συνιστάμενη σε αμοιβαία ανταλλαγή πληροφοριών η οποία τους παρέχει τη δυνατότητα αυξήσεως των ασφαλίστρων για τη σύναψη ασφαλιστήριων συμβάσεων RC auto, την οποία δεν δικαιολογούν οι συνθήκες της αγοράς, λαμβανομένης, ιδίως, υπόψη της συμμετοχής στη συμφωνία ή την συμπεφωνημένη πρακτική επιχειρήσεων από άλλα κράτη μέλη;

2) Πρέπει το άρθρο 81 ΕΚ να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι απαγορεύει την εφαρμογή κανονιστικής ρυθμίσεως ανάλογης με αυτήν του άρθρου 33 του [...] νόμου 287/1990, κατά το οποίο η αγωγή αποζημιώσεως για παράβαση των κοινοτικών και εθνικών διατάξεων περί αντιθέτων προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμφωνιών μπορεί να ασκηθεί και από τρίτους ενώπιον άλλου δικαστηρίου, πλην εκείνου που έχει τακτική δωσιδικία για την εκδίκαση τέτοιων αγωγών, επιβαρύνοντας με τον τρόπο αυτό σημαντικά, από πλευράς εξόδων και χρόνου, την εκδίκαση των υποθέσεων;

3) Πρέπει το άρθρο 81 ΕΚ να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι παρέχει τη δυνατότητα σε τρίτους έχοντες βάσιμο έννομο συμφέρον να προβάλουν την

ακυρότητα μιας συμπράξεως ή πρακτικής απαγορευόμενης από την εν λόγω κοινοτική διάταξη και να ζητήσουν την αποκατάσταση της ζημίας που υπέστησαν, εφόσον υφίσταται αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της συμπράξεως ή της συμπεφωνημένης πρακτικής και της ζημίας;

4) Πρέπει το άρθρο 81 ΕΚ να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι η παραγραφή της στηριζόμενης στο άρθρο αυτό αξιώσεως αποζημιώσεως άρχεται από της ημερομηνίας εφαρμογής της συμπράξεως ή της συμπεφωνημένης πρακτικής της ή από της ημερομηνίας από της οποίας έπαυσε να εφαρμόζεται η σύμπραξη ή η συμπεφωνημένη πρακτική;

5) Πρέπει το άρθρο 81 ΕΚ να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι το εθνικό δικαστήριο, σε περίπτωση που διαπιστώσει ότι η δυνάμενη να επιδικαστεί βάσει της εθνικής νομοθεσίας αποζημίωση υπολείπεται, εν πάση περιπτώσει, του οικονομικού πλεονεκτήματος που αποκόμισε η επιχείρηση η οποία προκάλεσε τη ζημία και η οποία μετέχει σε απαγορευομένη σύμπραξη ή συμπεφωνημένη πρακτική, οφείλει, επίσης, να επιδικάσει στον ζημιωθέντα τρίτο αποζημίωση έχουσα χαρακτήρα κυρώσεως, η οποία είναι αναγκαία προκειμένου η προς αποκατάσταση ζημία να υπερβεί το όφελος που αποκόμισε η εταιρία, ώστε να αποθαρρύνεται η εφαρμογή απαγορευομένων από το άρθρο 81 ΕΚ συμπράξεων ή εναρμονισμένων πρακτικών;»

22 Με διάταξη του Προέδρου του Δικαστηρίου της 28ης Σεπτεμβρίου 2004, οι υποθέσεις C-295/04 έως C-298/04 ενώθηκαν προς διευκόλυνση της έγγραφης και της προφορικής διαδικασίας και προς έκδοση κοινής αποφάσεως.

Επί του παραδεκτού των προδικαστικών ερωτημάτων

Παρατηρήσεις υποβληθείσες ενώπιον του Δικαστηρίου

23 Η Assitalia υποστηρίζει, πρώτον, ότι τα πραγματικά περιστατικά και το νομικό πλαίσιο των υποθέσεων επί των οποίων υποβλήθηκαν τα προδικαστικά ερωτήματα

παρατέθηκαν κατά τρόπο τόσο ανεπαρκή και αμφίσημο, ώστε δεν καθίσταται δυνατό σε όλους τους δυνητικώς ενδιαφερομένους να υποβάλουν προσηκόντως τις σχετικές παρατηρήσεις τους και για το Δικαστήριο να δώσει χρήσιμη απάντηση στα εν λόγω ερωτήματα.

24 Δεύτερον, η Assitalia υποστηρίζει ότι τα προδικαστικά ερωτήματα που υπέβαλε το Giudice di pace di Bitonto είναι απαράδεκτα, στο μέτρο που αφορούν την ερμηνεία μιας διατάξεως της Συνθήκης ΕΚ η οποία δεν έχει προδήλως εφαρμογή στις υποθέσεις της κύριας δίκης.

25 Συγκεκριμένα, η επίδικη στην κύρια δίκη σύμπραξη παρήγαγε αποτελέσματα μόνον εντός της ιταλικής επικράτειας και, ως εκ τούτου, δεν προκάλεσε σημαντική ζημία στο εμπόριο μεταξύ κρατών μελών κατά την έννοια του άρθρου 81 ΕΚ (βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 21ης Ιανουαρίου 1999, C-215/96 και C-216/96, Συλλογή 1999, σ. I-135). Εξάλλου, η μη εφαρμογή του άρθρου 81 ΕΚ δεν προσβλήθηκε ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, οπότε η απόφαση της AGCM, που στηρίζεται στο άρθρο 2 του νόμου 287/90, κατέστη απρόσβλητη. Επιπλέον, το άρθρο 1, παράγραφος 1, του νόμου 287/90 διευκρινίζει ότι οι διατάξεις του «εφαρμόζονται στις συμπράξεις, καταχρήσεις δεσπόζουσας θέσεως και συγκεντρώσεις επιχειρήσεων που δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής [...] των άρθρων [81 ΕΚ] και/ή [82 ΕΚ], των κανονισμών [...] ή των κοινοτικών πράξεων ανάλογης νομοθετικής ισχύος».

Εκτίμηση του Δικαστηρίου

26 Επιβάλλεται να υπομνησθεί ότι, κατά πάγια νομολογία, στο πλαίσιο της συνεργασίας μεταξύ του Δικαστηρίου και των εθνικών δικαστηρίων την οποία έχει θεσμοθετήσει το άρθρο 234 ΕΚ, μόνον το εθνικό δικαστήριο το οποίο εκδικάζει τη διαφορά και πρέπει να αναλάβει την ευθύνη της δικαστικής αποφάσεως που πρόκειται να εκδοθεί είναι αρμόδιο να εκτιμήσει, λαμβανομένων υπόψη των ιδιαιτεροτήτων της υποθέσεως, τόσο αν μια προδικαστική απόφαση είναι αναγκαία προκειμένου να μπορέσει να εκδώσει την απόφασή του όσο και αν τα ερωτήματα

που θέτει στο Δικαστήριο είναι λυσιτελή. Κατά συνέπεια, εφόσον τα υποβληθέντα προδικαστικά ερωτήματα αφορούν την ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου, το Δικαστήριο οφείλει, καταρχήν, να αποφανθεί (βλ., μεταξύ άλλων, τις αποφάσεις της 15ης Δεκεμβρίου 1995, C-415/93, Bosman, Συλλογή 1995, σ. I-4921, σκέψη 59, και της 10ης Νοεμβρίου 2005, C-316/04, Stichting Zuid-Hollandse Milieufederatie, Συλλογή 2005, σ. I-9759, σκέψη 29).

27 Το Δικαστήριο, πάντως, έχει επίσης κρίνει ότι, σε εξαιρετικές περιπτώσεις, πρέπει να εξετάσει τις συνθήκες υπό τις οποίες το εθνικό δικαστήριο υπέβαλε ενώπιόν του αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως προκειμένου να εξακριβώσει αν έχει αρμοδιότητα να αποφανθεί (βλ., υπό την έννοια αυτή, απόφαση της 16ης Δεκεμβρίου 1981, 244/80, Foglia, Συλλογή 1981, σ. 3045, σκέψη 21). Το Δικαστήριο δύναται να αρνηθεί να απαντήσει σε προδικαστικό ερώτημα εθνικού δικαστηρίου μόνον όταν είναι πρόδηλον ότι η ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου που ζητείται ουδεμία σχέση έχει με τα πραγματικά περιστατικά ή με το αντικείμενο της διαφοράς της κύριας δίκης, όταν το πρόβλημα είναι υποθετικό ή όταν το Δικαστήριο δεν διαθέτει τα αναγκαία πραγματικά και νομικά στοιχεία για να δώσει χρήσιμη απάντηση στα ερωτήματα που του υποβλήθηκαν (βλ., μεταξύ άλλων, τις προαναφερθείσες αποφάσεις Bosman, σκέψη 61, και Stichting Zuid-Hollandse Milieufederatie, σκέψη 30).

28 Στην υπό κρίση υπόθεση δεν συντρέχει καμία από τις εν λόγω περιπτώσεις.

29 Συναφώς, επιβάλλεται η διαπίστωση, αφενός, ότι η απόφαση περί παραπομπής καθώς και οι γραπτές και προφορικές παρατηρήσεις έδωσαν στο Δικαστήριο επαρκή στοιχεία τα οποία του παρέχουν τη δυνατότητα να ερμηνεύσει τους κανόνες του κοινοτικού δικαίου σε σχέση με την κατάσταση που αποτελεί το αντικείμενο της διαφοράς της κύριας δίκης (βλ., ιδίως, την απόφαση της 3ης Μαρτίου 1994, C-316/93, Vaneetveld, Συλλογή 1994, σ. I-763, σκέψη 14, και της 21ης Σεπτεμβρίου 1999, C-378/97, Wijsenbeek, Συλλογή 1999, σ. I-6207, σκέψη 21).

30 Αφετέρου, αντιθέτως προς τους ισχυρισμούς της Assitalia, δεν προκύπτει σαφώς ότι η ερμηνεία του άρθρου 81 ΕΚ ουδεμία σχέση έχει με τα πραγματικά περιστατικά ή το αντικείμενο της διαφοράς της κύριας δίκης. Ως εκ τούτου, η ένσταση της Assitalia που αντλείται από τη μη δυνατότητα εφαρμογής του άρθρου αυτού στις υποθέσεις της κύριας δίκης δεν άπτεται του παραδεκτού των υπό κρίση υποθέσεων, αλλά της ουσίας του πρώτου ερωτήματος.

31 Εξάλλου, πρέπει να υπομνησθεί ότι τα άρθρα 81 ΕΚ και 82 ΕΚ αποτελούν διατάξεις δημοσίας τάξεως οι οποίες πρέπει να εφαρμόζονται αυτεπαγγέλτως από τα εθνικά δικαστήρια (βλ., υπό την έννοια αυτή, απόφαση της 1ης Ιουνίου 1999, C-126/97, Eco Swiss, Συλλογή 1999, σ. I-3055, σκέψεις 39 και 40).

32 Επομένως, τα προδικαστικά ερωτήματα είναι παραδεκτά.

Επί του πρώτου ερωτήματος στις υποθέσεις C-295/04 έως C-298/04

33 Με το πρώτο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ερωτά, κατ' ουσίαν, αν μια σύμπραξη ή συμπεφωνημένη πρακτική μεταξύ ασφαλιστικών εταιριών, όπως η επίδικη στην κύρια δίκη, που συνίσταται στην εκατέρωθεν ανταλλαγή πληροφοριών με σκοπό την αύξηση των ασφαλίστρων της ασφαλιστικής συμβάσεως RC auto και δεν δικαιολογείται από τις συνθήκες της αγοράς, αντιβαίνοντας στους γενικούς κανόνες προστασίας του ανταγωνισμού, συνιστά επίσης παράβαση του άρθρου 81 ΕΚ, λαμβανομένης ιδίως υπόψη της συμμετοχής στη σύμπραξη ή στη συμπεφωνημένη πρακτική επιχειρήσεων διαφορετικών κρατών μελών.

Παρατηρήσεις υποβληθείσες ενώπιον του Δικαστηρίου

34 Η Assitalia προτείνει στο Δικαστήριο να απαντήσει ότι, λαμβανομένης υπόψη της αμιγώς γενικής και τεχνικής φύσεως του ερωτήματος, καθίσταται αδύνατο να δοθεί χρήσιμη απάντηση όσον αφορά την εφαρμογή του άρθρου 81 ΕΚ.

35 Η Ιταλική Κυβέρνηση φρονεί ότι το άρθρο 81 ΕΚ δεν έχει εφαρμογή σε σύμπραξη όπως η επίδικη στην κύρια δίκη. Συγκεκριμένα, για να εμπίπτει μια αντίθετη προς τον ανταγωνισμό συμπεριφορά σε κοινοτική ρύθμιση, πρέπει να πληρούνται διάφορα κριτήρια, τα οποία βαίνουν πέραν της απλής συμμετοχής επιχειρήσεων άλλων κρατών μελών.

36 Η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων υποστηρίζει ότι το άρθρο 81 ΕΚ πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι απαγορεύει σύμπραξη ή συμπεφωνημένη πρακτική μεταξύ επιχειρήσεων η οποία περιορίζει τον ανταγωνισμό, όταν από το σύνολο νομικών ή πραγματικών στοιχείων προκύπτει με επαρκή βαθμό βεβαιότητας ότι η επίμαχη σύμπραξη ή συμπεφωνημένη πρακτική έχει άμεσες ή έμμεσες, πραγματικές ή δυνητικές επιπτώσεις στο εμπόριο μεταξύ κρατών μελών. Η συμμετοχή καθαυτή ορισμένων επιχειρήσεων άλλων κρατών μελών στη σύμπραξη αυτή ή σ' αυτή τη συμπεφωνημένη πρακτική δεν αποτελεί επαρκές στοιχείο για διαπιστωθεί ότι η εν λόγω σύμπραξη ή συμπεφωνημένη πρακτική έχει τέτοιου είδους επιπτώσεις στο ενδοκοινοτικό εμπόριο.

Εκτίμηση του Δικαστηρίου

37 Επιβάλλεται, ευθύς εξαρχής, η διαπίστωση ότι, αντιθέτως προς τους ισχυρισμούς της Assitalia, το ερώτημα αυτό είναι αρκούντως ακριβές ώστε να καθίσταται δυνατό στο Δικαστήριο να δώσει χρήσιμη απάντηση στο αιτούν δικαστήριο.

38 Ακολούθως, πρέπει να υπομνησθεί ότι, κατά πάγια νομολογία, το κοινοτικό δίκαιο και το εθνικό δίκαιο στον τομέα του ανταγωνισμού εφαρμόζονται εκ παραλλήλου, δεδομένου ότι εξετάζουν υπό διαφορετικό πρίσμα τις περιοριστικές για τον ανταγωνισμό πρακτικές. Ενώ τα άρθρα 81 ΕΚ και 82 ΕΚ εξετάζουν τις πρακτικές αυτές με κριτήριο τα εμπόδια που ενδεχομένως εισάγουν στο ενδοκοινοτικό εμπόριο, οι εσωτερικές νομοθεσίες, κατευθυνόμενες από ιδιαίτερους για κάθε μία εξ

αυτών λόγους, εξετάζουν τις περιοριστικές για τον ανταγωνισμό πρακτικές εντός αυτού και μόνον του πλαισίου (βλ., μεταξύ άλλων, προαναφερθείσα απόφαση Wilhelm κ.λπ., σκέψη 3, απόφαση της 10ης Ιουλίου 1980, 253/78 και 1/79 έως 3/79, Giry και Guerlain κ.λπ., Συλλογή τόμος 1980/II, σ. 527, σκέψη 15, και απόφαση της 9ης Σεπτεμβρίου 2003, C-137/00, Milk Marque και National Farmers' Union, Συλλογή 2003, σ. I-7975, σκέψη 61).

39 Πρέπει επίσης να υπομνησθεί ότι τα άρθρα 81, παράγραφος 1, ΕΚ και 82 ΕΚ παράγουν άμεσο αποτέλεσμα στις μεταξύ ιδιωτών σχέσεις και γεννούν απευθείας δικαιώματα υπέρ των υποκειμένων δικαίου τα οποία τα εθνικά δικαιοδοτικά όργανα οφείλουν να προστατεύουν (βλ. αποφάσεις της 30ής Ιανουαρίου 1974, 127/73, BRT και SABAM, καλούμενη απόφαση «BRT I», Συλλογή τόμος 1974, σ. 35, σκέψη 16, και της 18ης Μαρτίου 1997, C-282/95 P, Guérin automobiles κατά Επιτροπής, Συλλογή 1997, σ. I-1503, σκέψη 39), η δε υπεροχή του κοινοτικού δικαίου επιτάσσει να μην εφαρμόζεται οποιαδήποτε διάταξη εθνικού νόμου αντίθετη προς κοινοτική διάταξη, ανεξαρτήτως του αν η εθνική διάταξη είναι προγενέστερη ή μεταγενέστερη της κοινοτικής (βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 9ης Σεπτεμβρίου 2003, C-198/01, CIF, Συλλογή 2003, σ. I-8055, σκέψη 48).

40 Ωστόσο, όπως προκύπτει από τη διατύπωση των άρθρων 81 ΕΚ και 82 ΕΚ, για να έχουν οι κοινοτικοί κανόνες περί ανταγωνισμού εφαρμογή σε μια σύμπραξη ή μια καταχρηστική πρακτική, πρέπει αυτή να μπορεί να έχει επιπτώσεις στο εμπόριο μεταξύ κρατών μελών.

41 Η ερμηνεία και η εφαρμογή της σχετικής με τις επιπτώσεις στο ενδοκοινοτικό εμπόριο προϋποθέσεως πρέπει να έχουν ως αφετηρία τον σκοπό που εξυπηρετεί η εν λόγω προϋπόθεση, ήτοι τον καθορισμό, σε θέματα ρυθμίσεως του ανταγωνισμού, του πεδίου εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου έναντι του δικαίου των κρατών μελών. Ως εκ τούτου, στο πεδίο εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου εμπίπτει κάθε σύμπραξη και κάθε πρακτική δυνάμενη να θίξει το εμπόριο μεταξύ κρατών μελών κατά τέτοιο τρόπο ώστε να καταστρατηγήσει τους στόχους της ενιαίας αγοράς μεταξύ των κρατών μελών, ιδίως στεγανοποιώντας τις εθνικές αγορές, ή μεταβάλλοντας τη διαρθρωτική δομή του ανταγωνισμού εντός της κοινής αγοράς (βλ., υπό την έννοια αυτή, αποφάσεις της 31ης Μαΐου 1979, 22/778, Hugin κατά Επιτροπής, Συλλογή τόμος 1979/1, σ. 951, σκέψη της 17ης Φεβρουαρίου 2003, και της 25ης Οκτωβρίου 2001, C-475/99, Ambulanz Glöckner, Συλλογή 2001, σ. I-8089, σκέψη 47).

42 Για να μπορούν μια απόφαση, συμφωνία ή πρακτική να θίξουν το μεταξύ κρατών μελών εμπόριο, πρέπει να προκύπτει από ένα σύνολο αντικειμενικών νομικών ή πραγματικών στοιχείων σημαντική πιθανότητα να επιφέρουν άμεσες ή έμμεσες, πραγματικές ή δυνητικές επιπτώσεις στο εμπόριο μεταξύ κρατών μελών, τούτο δε κατά τέτοιο τρόπο ώστε να πιθανολογείται ότι μπορούν να θίξουν την υλοποίηση ενιαίας αγοράς μεταξύ κρατών μελών (βλ. απόφαση της 11ης Ιουλίου 1985, 42/84, Remia κ.λπ. κατά Επιτροπής, Συλλογή 1985, σ. 2545, σκέψη 22, και προαναφερθείσα απόφαση Ambulanz Glöckner, σκέψη 48). Επιπλέον, οι εν λόγω επιπτώσεις δεν πρέπει να είναι επουσιώδεις (απόφαση της 28ης Απριλίου 1998, C-306/96, Javico, Συλλογή 1998, σ. I-1983, σκέψη 16).

43 Η διαπίστωση επιπτώσεων στο ενδοκοινοτικό εμπόριο προϋποθέτει εν γένει τη συνδρομή πολλών παραγόντων, οι οποίοι, εκτιμώμενοι μεμονωμένα, δεν θα ήταν κατ' ανάγκη καθοριστικοί (βλ. προαναφερθείσα απόφαση Bagnasco κ.λπ., σκέψη 47, και απόφαση της 29ης Απριλίου 2004, C-359/01, British Sugar κατά Επιτροπής, Συλλογή 2001, σ. I-4933, σκέψη 27).

44 Συναφώς, επιβάλλεται, αφενός, η διαπίστωση, στην οποία ορθώς προέβη ο γενικός εισαγγελέας με το σημείο 37 των προτάσεών του, ότι το γεγονός και μόνον της συμμετοχής επιχειρηματιών άλλων κρατών μελών σε εθνική σύμπραξη αποτελεί σημαντικό στοιχείο για την εκτίμηση της διαφοράς, αλλά δεν είναι, αφ' εαυτού, καθοριστικό για να συναχθεί το συμπέρασμα ότι πληρούται η προϋπόθεση περί υπάρξεως επιπτώσεων στο εμπόριο μεταξύ κρατών μελών.

45 Αφετέρου, το ότι μια σύμπραξη σκοπεί απλώς στη διάθεση προϊόντων στο εμπόριο ενός μόνον κράτους μέλους δεν αρκεί για να αποκλεισθεί η ύπαρξη επιπτώσεων στο ενδοκοινοτικό εμπόριο (βλ. απόφαση της 11ης Ιουλίου 1989, 246/86, Belasco κατά Επιτροπής, Συλλογή 1989, σ. I-2117, σκέψη 33). Πράγματι, σύμπραξη η οποία εκτείνεται στο σύνολο του εδάφους κράτους μέλους συνεπάγεται, ως εκ της φύσεώς της, την εδραίωση στεγανοποιήσεων εθνικού χαρακτήρα, εμποδίζοντας με τον τρόπο αυτό την οικονομική αλληλοδιείσδυση που επιδιώκει η Συνθήκη (απόφαση της 17ης Οκτωβρίου 1972, Vereeniging van Cementhandelaren κατά Επιτροπής,

8/72, Συλλογή τόμος 1972-1973, σ. 223, σκέψη 29, προαναφερθείσα απόφαση Remia κ.λπ. κατά Επιτροπής, σκέψη 22, και απόφαση της 18ης Ιουνίου 1998, C-35/96, Επιτροπή κατά Ιταλίας, Συλλογή 1998, σ. I-3851, σκέψη 48).

46 Επιπλέον, στον τομέα της παροχής υπηρεσιών, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι οι επιπτώσεις στο εμπόριο μεταξύ κρατών μελών μπορεί να συνίστανται στη διαμόρφωση των επίμαχων δραστηριοτήτων κατά τέτοιο τρόπο ώστε να προκαλείται κατανομή της κοινής αγοράς και να παρεμποδίζεται η ελεύθερη παροχή των υπηρεσιών, που αποτελεί έναν από τους στόχους της Συνθήκης (βλ. αποφάσεις της 4ης Μαΐου 1988, 30/87, Bodson, Συλλογή 1988, σ. 2479, σκέψη 24, και προαναφερθείσα απόφαση Ambulanz Glöckner, σκέψη 49).

47 Στο εθνικό δικαστήριο απόκειται να εξακριβώσει αν, λαμβανομένων υπόψη των χαρακτηριστικών της σχετικής εθνικής αγοράς, υπάρχει αρκούντως μεγάλη πιθανότητα η επίμαχη στην κύρια δίκη σύμπραξη ή συμπεφωνημένη πρακτική να έχει άμεσες ή έμμεσες, πραγματικές ή δυνητικές επιπτώσεις στην εντός του οικείου κράτους μέλους σύναψη ασφαλιστικών συμβάσεων RC auto από επιχειρηματίες άλλων κρατών μελών και αν οι επιπτώσεις αυτές δεν είναι όντως επουσιώδεις.

48 Το Δικαστήριο πάντως, αποφαινόμενο επί αιτήσεως εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως, μπορεί, αν παραστεί ανάγκη, να παράσχει διευκρινίσεις προκειμένου να καθοδηγήσει το εθνικό δικαστήριο στην ερμηνεία του (βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 17ης Οκτωβρίου 2002, C-79/01, Payroll κ.λπ., Συλλογή 2002, σ. I-8923, σκέψη 29).

49 Συναφώς, πρέπει να υπομνησθεί ότι, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, στο μέτρο που πρόκειται περί αγοράς ανοικτής στην παροχή υπηρεσιών από επιχειρηματίες άλλων κρατών μελών, τα μέλη μιας εθνικής συμπράξεως τιμών μπορούν να διατηρήσουν το μερίδιό τους στην αγορά μόνον εφόσον προστατεύονται από τον ανταγωνισμό αλλοδαπών επιχειρήσεων (βλ., όσον αφορά τις εισαγωγές, προαναφερθείσες αποφάσεις Belasco κ.λπ. κατά Επιτροπής, σκέψη 34, και British Sugar κατά Επιτροπής, σκέψη 28).

50 Από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει ότι η AGCM επισήμανε ότι η πρόσβαση στην αγορά ασφαλιστικών συμβάσεων RC auto χαρακτηρίζεται από σημαντικούς φραγμούς, οι οποίοι ανέκυψαν κυρίως από την ανάγκη δημιουργίας αποτελεσματικού δικτύου διανομής και δικτύου κέντρων συντονισμού των αποζημιώσεων για ζημίες εντός ολόκληρης της ιταλικής επικράτειας. Ωστόσο, το αιτούν δικαστήριο αναφέρει επίσης ότι στη συμφωνία που κήρυξε παράνομη η AGCM μετείχαν και ασφαλιστικές εταιρίες άλλων κρατών μελών οι οποίες ασκούν επίσης τις δραστηριότητές τους στην Ιταλία. Συνεπώς, πρόκειται περί αγοράς η οποία είναι ανοικτή στην παροχή υπηρεσιών από ασφαλιστικές εταιρίες άλλων κρατών μελών, μολονότι οι εν λόγω φραγμοί καθιστούν δυσχερέστερη την παροχή των οικείων υπηρεσιών.

51 Υπό τις συνθήκες αυτές, στο αιτούν δικαστήριο απόκειται, ειδικότερα, να εξετάσει αν η ύπαρξη της συμπράξεως ή της συμπεφωνημένης πρακτικής θα μπορούσε να έχει αρνητικές συνέπειες για τις ασφαλιστικές εταιρίες άλλων κρατών μελών που δεν ασκούν δραστηριότητες στην Ιταλία, παρέχοντας ιδίως τη δυνατότητα συντονισμού και καθορισμού των ασφαλίστρων της ασφαλιστικής συμβάσεως RC auto σε ποσό το οποίο δεν θα καθιστούσε αποδοτική τη σύναψη των εν λόγω συμβάσεων από τις οικείες εταιρίες (βλ., υπό την έννοια αυτή, προαναφερθείσα απόφαση British Sugar, σκέψεις 29 και 30).

52 Συνεπώς, στο πρώτο ερώτημα στις υποθέσεις C-295/04 έως C-298/04 πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι μια σύμπραξη ή συμπεφωνημένη πρακτική μεταξύ ασφαλιστικών εταιριών όπως η επίδικη στην κύρια δίκη, που συνίσταται στην εκατέρωθεν ανταλλαγή πληροφοριών με σκοπό την αύξηση των ασφαλίστρων της ασφαλιστικής συμβάσεως RC auto και δεν δικαιολογείται από τις συνθήκες της αγοράς, κατά παράβαση των εθνικών κανόνων προστασίας του ανταγωνισμού, μπορεί επίσης να συνιστά παράβαση του άρθρου 81 ΕΚ, αν, λαμβανομένων υπόψη των χαρακτηριστικών της επίμαχης εθνικής αγοράς, υπάρχει αρκούντως μεγάλη πιθανότητα η επίδικη σύμπραξη ή συμπεφωνημένη πρακτική να έχει άμεσες ή έμμεσες, πραγματικές ή δυνητικές επιπτώσεις στην εντός του οικείου κράτους μέλους σύναψη ασφαλιστικών συμβάσεων RC auto από επιχειρηματίες άλλων κρατών μελών και εφόσον οι επιπτώσεις αυτές δεν είναι επουσιώδεις.

Επί του δευτέρου ερωτήματος στις υποθέσεις C-295/04 έως C-297/04 και του τρίτου ερωτήματος στην υπόθεση C-298/04

53 Με το ερώτημα αυτό, το οποίο πρέπει να εξεταστεί πριν από το δεύτερο ερώτημα στην υπόθεση C-298/04, το αιτούν δικαστήριο ερωτά, κατ' ουσίαν, αν στο άρθρο 81 ΕΚ πρέπει να δοθεί η ερμηνεία ότι κάθε υποκείμενο δικαίου δύναται να προβάλει την ακυρότητα απαγορευόμενης από το εν λόγω άρθρο συμπράξεως ή πρακτικής και, όταν υφίσταται αιτιώδης συνάφεια μεταξύ αυτής και της προκληθείσας ζημίας, να ζητήσει την αποκατάσταση της εν λόγω ζημίας.

Παρατηρήσεις υποβληθείσες ενώπιον του Δικαστηρίου

54 Η Assitalia προτείνει στο Δικαστήριο να δώσει στο εν λόγω ερώτημα καταφατική απάντηση, υπενθυμίζοντας, ωστόσο, ότι, ελλείψει σχετικής κοινοτικής ρυθμίσεως, στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους απόκειται να ορίσει τα αρμόδια δικαιοδοτικά όργανα και να ρυθμίσει τις δικονομικές προϋποθέσεις ασκήσεως των ενδίκων βοηθημάτων που αποσκοπούν στην κατοχύρωση της προστασίας των δικαιωμάτων τα οποία τα υποκείμενα δικαίου αντλούν από το άμεσο αποτέλεσμα του κοινοτικού δικαίου, εφόσον οι προϋποθέσεις αυτές τηρούν τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας (βλ. προαναφερθείσα απόφαση Courage και Crehan, σκέψη 29).

55 Κατά τη Γερμανική Κυβέρνηση και την Επιτροπή, το άρθρο 81 ΕΚ θα έπρεπε να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι παρέχει στους έχοντες βάσιμο έννομο συμφέρον τρίτους τη δυνατότητα να προβάλουν την ακυρότητα μια απαγορευόμενης από την εν λόγω κοινοτική διάταξη συμπράξεως ή πρακτικής και να ζητήσουν αποκατάσταση της προκληθείσας ζημίας, όταν υφίσταται αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της συμπράξεως ή συμπεφωνημένης πρακτικής και της ζημίας.

Εκτίμηση του Δικαστηρίου

56 Πρέπει, καταρχάς, να υπομνησθεί ότι, βάσει του άρθρου 81, παράγραφος 2, ΕΚ, είναι άκυρη κάθε συμφωνία και απόφαση που απαγορεύεται από το άρθρο 81 ΕΚ.

57 Από πάγια νομολογία προκύπτει ότι η ακυρότητα αυτή, την οποία μπορούν να επικαλεστούν άπαντες, δεσμεύει τον δικαστή εφόσον συντρέχουν οι προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 81, παράγραφος 1, ΕΚ και εφόσον η οικεία συμφωνία δεν μπορεί να δικαιολογήσει παρέκκλιση βάσει του άρθρου 81, παράγραφος 3, ΕΚ (βλ., επί του τελευταίου αυτού σημείου, μεταξύ άλλων, απόφαση της 9ης Ιουλίου 1969, 10/69, Portelange, Συλλογή τόμος 1969-1971, σ. 103, σκέψη 10). Δεδομένου ότι η ακυρότητα που προβλέπει το άρθρο 85, παράγραφος 2, είναι απόλυτη, η άκυρη δυνάμει αυτής της διατάξεως συμφωνία δεν παράγει αποτελέσματα μεταξύ των συμβαλλομένων και δεν μπορεί να αντιταχθεί έναντι τρίτων (βλ. απόφαση της 25ης Νοεμβρίου 1971, 22/71, Béguelin, Συλλογή τόμος 1969-1971, σ. 1001, σκέψη 29). Επιπλέον, η εν λόγω ακυρότητα δύναται να έχει επιπτώσεις εφ' όλων των αποτελεσμάτων, παρελθόντων ή μελλόντων, της οικείας συμφωνίας ή αποφάσεως (βλ. απόφαση της 6ης Φεβρουαρίου 1973, 48/72, Brasserie de Haecht II, Συλλογή τόμος 1972-1973, σ. 355, σκέψη 26, και προαναφερθείσα απόφαση Courage και Crehan, σκέψη 22).

58 Επιπλέον, όπως υπενθυμίστηκε με τη σκέψη 39 της παρούσας αποφάσεως, το άρθρο 81, παράγραφος 1, ΕΚ παράγει άμεσα αποτελέσματα στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών και εξασφαλίζει στους διοικουμένους δικαιώματα τα οποία τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να διασφαλίζουν.

59 Συνεπώς, κάθε υποκείμενο δικαίου μπορεί να επικαλεστεί δικαστικώς παράβαση του άρθρου 81 ΕΚ (βλ. προαναφερθείσα απόφαση Courage και Crehan, σκέψη 24) και, ως εκ τούτου, να προβάλει την ακυρότητα συμπράξεως ή πρακτικής απαγορευόμενης από το εν λόγω άρθρο.

60 Ακολούθως, όσον αφορά την αξίωση αποκαταστάσεως της ζημίας που προκλήθηκε από σύμβαση ή συμπεριφορά δυνάμενη να περιορίσει ή να νοθεύσει τον

ανταγωνισμό, πρέπει να υπομνησθεί ότι η πλήρης αποτελεσματικότητα του άρθρου 81 ΕΚ και, ειδικότερα, η πρακτική αποτελεσματικότητα της απαγορεύσεως που προβλέπει η παράγραφος 1 του άρθρου αυτού θα διακυβεύονταν, αν δεν παρεχόταν σε κάθε υποκείμενο δικαίου η δυνατότητα να ζητήσει αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη από σύμβαση ή συμπεριφορά δυνάμενη να περιορίσει ή να νοθεύσει τον ανταγωνισμό (βλ. προαναφερθείσα απόφαση Courage και Crehan, σκέψη 26).

61 Ως εκ τούτου, κάθε υποκείμενο δικαίου δικαιούται να ζητήσει αποκατάσταση τη ζημίας που υπέστη, όταν υφίσταται αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της εν λόγω ζημίας και απαγορευόμενης από το άρθρο 81 ΕΚ συμπράξεως ή πρακτικής.

62 Ελλείψει σχετικής κοινοτικής ρυθμίσεως, στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους απόκειται να ορίσει τα αρμόδια δικαστήρια και να θεσπίσει τους δικονομικούς κανόνες ασκήσεως των ενδίκων βοηθημάτων που αποσκοπούν στην κατοχύρωση της προστασίας των δικαιωμάτων τα οποία οι ιδιώτες αντλούν από το κοινοτικό δίκαιο, υπό την προϋπόθεση, αφενός, ότι οι κανόνες αυτοί δεν είναι λιγότερο ευνοϊκοί από εκείνους που διέπουν την άσκηση παρόμοιων ενδίκων βοηθημάτων της εσωτερικής έννομης τάξεως (αρχή της ισοδυναμίας) και, αφετέρου, ότι δεν καθιστούν πρακτικώς αδύνατη ή εξαιρετικώς δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που χορηγεί η κοινοτική έννομη τάξη (αρχή της αποτελεσματικότητας) (βλ. απόφαση της 10ης Ιουλίου 1997, C-261/95, Palmisani, Συλλογή 1997, σ. I-4025, σκέψη 27, και προαναφερθείσα απόφαση Courage και Crehan, σκέψη 29).

63 Συνεπώς, στο δεύτερο ερώτημα στις υποθέσεις C-295/04 έως C-297/04 και στο τρίτο ερώτημα στην υπόθεση C-298/04 πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 81 ΕΚ πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι ότι κάθε υποκείμενο δικαίου δύναται να προβάλει την ακυρότητα απαγορευόμενης από την εν λόγω διάταξη συμπράξεως ή πρακτικής και, όταν υφίσταται αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της εν λόγω συμπράξεως ή πρακτικής και της προκληθείσας ζημίας, να ζητήσει την αποκατάσταση της ζημίας.

64 Ελλείψει σχετικής κοινοτικής ρυθμίσεως, στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους απόκειται να καθορίσει τον τρόπο ασκήσεως του δικαιώματος αυτού,

συμπεριλαμβανομένου του τρόπου ερμηνείας της έννοιας «αιτιώδης συνάφεια», τηρουμένων των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας.

Επί του δευτέρου ερωτήματος στην υπόθεση C-298/04

65 Με το ερώτημα αυτό, το αιτούν δικαστήριο ερωτά, κατ' ουσίαν, αν το άρθρο 81 ΕΚ πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι απαγορεύει μια εθνική διάταξη, όπως αυτή του άρθρου 33, παράγραφος 2, του νόμου 287/90, δυνάμει της οποίας οι ένδικες αξιώσεις αποζημιώσεως τρίτων για παράβαση των κοινοτικών και εθνικών κανόνων περί ανταγωνισμού υπάγονται σε άλλο δικαστήριο, πλην εκείνου που έχει τακτική αρμοδιότητα για την εκδίκαση αγωγών αποζημιώσεως ανάλογου ύψους, επιβαρύνοντας με τον τρόπο αυτό σημαντικά, από πλευράς εξόδων και χρόνου, την εκδίκαση των υποθέσεων.

Παρατηρήσεις υποβληθείσες ενώπιον του Δικαστηρίου

66 Η Assitalia επισημαίνει ότι το άρθρο 33, παράγραφος 2, του νόμου 287/90 έχει εφαρμογή μόνο στις αγωγές αποζημιώσεως για παράβαση των εθνικών διατάξεων περί προστασίας του ανταγωνισμού και ότι, αντιστρόφως, οι διαφορές που αφορούν απαιτήσεις αποζημιώσεως για παράβαση των άρθρων 81 ΕΚ και 82 ΕΚ υπάγονται, ελλείψει ρητών εννόμων διατάξεων, στην τακτική αρμοδιότητα των εθνικών δικαστηρίων.

67 Ως εκ τούτου, υπό το πρίσμα της αρχής της δικονομικής αυτονομίας, αν το εθνικό δικαστήριο εξέταζε τον βαθμό τηρήσεως των αρχών της αποτελεσματικότητας και της ισοδυναμίας όσον αφορά το άρθρο 33 του νόμου 287/90, θα διαπίστωνε ότι η νομική κατάσταση που στηρίζεται στο κοινοτικό δίκαιο τυγχάνει αποτελεσματικό-

τερης προστασίας, λαμβανομένης υπόψη της εγγυήσεως που παρέχει η ύπαρξη δύο βαθμών δικαιοδοσίας, έναντι εκείνης που στηρίζεται στο εθνικό δίκαιο.

68 Η Ιταλική Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι η επιλογή των αρμόδιων για την εκδίκαση των οικείων διαφορών δικαστηρίων στηρίζεται αποκλειστικώς στην οργάνωση της δικαστικής εξουσίας σε κάθε κράτος μέλος, τηρουμένων των αρχών της ισοδυναμίας και της αποκλειστικότητας.

69 Η Επιτροπή υποστηρίζει ότι εθνική ρύθμιση που προβλέπει διαφορετικούς κανόνες δικαιοδοσίας όσον αφορά την εκδίκαση αγωγών για παράβαση κοινοτικών κανόνων ανταγωνισμού και παρόμοιων αγωγών για παράβαση εσωτερικών κανόνων συνάδει προς το κοινοτικό δίκαιο, όταν οι πρώτοι κανόνες δεν είναι λιγότερο ευνοϊκοί από τους δεύτερους και δεν καθιστούν πρακτικώς αδύνατη ή εξαιρετικώς δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που παρέχει στους ιδιώτες η κοινοτική έννομη τάξη.

Εκτίμηση του Δικαστηρίου

70 Καταρχάς, όσον αφορά το ζήτημα αν το άρθρο 33, παράγραφος 2, του νόμου 287/90 έχει εφαρμογή μόνο στις αγωγές αποζημιώσεως που στηρίζονται σε παράβαση εθνικών κανόνων περί ανταγωνισμού ή επεκτείνεται και στις αγωγές αποζημιώσεως που στηρίζονται σε παράβαση των άρθρων 81 ΕΚ και 82 ΕΚ, δεν απόκειται στο Δικαστήριο να ερμηνεύσει το εθνικό δίκαιο ούτε να εξετάσει την εφαρμογή του στην υπό κρίση υπόθεση (βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 24ης Οκτωβρίου 1996, C-435/93, Dietz, Συλλογή 1996, σ. I-5223, σκέψη 39, και της 19ης Ιανουαρίου 2006, C-265/04, Bouanich, Συλλογή 2006, σ. I-923, σκέψη 51).

71 Ακολούθως, όπως προκύπτει από τη σκέψη 62 της παρούσας αποφάσεως, ελλείψει σχετικής κοινοτικής ρυθμίσεως, στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους

απόκειται να ορίσει τα αρμόδια δικαστήρια και να θεσπίσει τους δικονομικούς κανόνες ασκήσεως των ενδίκων βοηθημάτων που αποσκοπούν στην κατοχύρωση της προστασίας των δικαιωμάτων τα οποία οι ιδιώτες αντλούν από το κοινοτικό δίκαιο, εφόσον οι κανόνες αυτοί δεν είναι λιγότερο ευνοϊκοί από εκείνους που διέπουν την άσκηση παρόμοιων ενδίκων βοηθημάτων της εσωτερικής έννομης τάξεως (αρχή της ισοδυναμίας) και δεν καθιστούν πρακτικώς αδύνατη ή εξαιρετικώς δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που χορηγεί η κοινοτική έννομη τάξη (αρχή της αποτελεσματικότητας).

72 Συνεπώς, στο δεύτερο ερώτημα στην υπόθεση C-298/04 πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι, ελλείψει σχετικής κοινοτικής ρυθμίσεως, στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους απόκειται να ορίσει τα δικαστήρια που είναι αρμόδια για την εκδίκαση αγωγών αποζημιώσεως στηριζόμενων σε παράβαση κοινοτικών κανόνων ανταγωνισμού και να θεσπίσει τους δικονομικούς κανόνες ασκήσεως των εν λόγω αγωγών, εφόσον οι οικείες διατάξεις δεν είναι λιγότερο ευνοϊκές από εκείνες που αφορούν παρόμοιες αγωγές αποζημιώσεως στηριζόμενες σε παράβαση κοινοτικών κανόνων περί ανταγωνισμού και εφόσον οι εν λόγω εθνικές διατάξεις δεν καθιστούν πρακτικώς αδύνατη ή εξαιρετικώς δυσχερή την προβολή της αξιώσεως αποκαταστάσεως της ζημίας που προκλήθηκε από απαγορευόμενη από το άρθρο 81 ΕΚ σύμπραξη ή πρακτική.

Επί του τρίτου ερωτήματος στις υποθέσεις C-295/04 έως C-297/04 και του τετάρτου ερωτήματος στην υπόθεση C-298/04

73 Με το ερώτημα αυτό, ο αιτούν δικαστήριο ερωτά, κατ' ουσίαν, αν το άρθρο 81 ΕΚ πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι απαγορεύει εθνικό κανόνα βάσει του οποίου η προθεσμία παραγραφής της αξιώσεως αποκαταστάσεως της ζημίας που προκλήθηκε από απαγορευόμενη από το άρθρο 81 ΕΚ σύμπραξη ή πρακτική αρχίζει από την ημερομηνία κατά την οποία τέθηκε σε εφαρμογή η εν λόγω απαγορευόμενη από το άρθρο 81 ΕΚ σύμπραξη ή πρακτική.

Παρατηρήσεις υποβληθείσες ενώπιον του Δικαστηρίου

74 Η Assitalia επισημαίνει ότι, δυνάμει της αρχής της δικονομικής αυτονομίας, στο εθνικό δικαστήριο απόκειται, τηρουμένων των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, να καθορίσει, υπό το πρίσμα της εσωτερικής έννομης τάξεώς του, τις προθεσμίες παραγραφής και τις λεπτομέρειες εφαρμογής τους (βλ. απόφαση της 14ης Δεκεμβρίου 1995, C-312/93, Peterbroeck, Συλλογή 1995, σ. I-4599).

75 Η Ιταλική Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι η προστασία από τις αρνητικές συνέπειες της συμπράξεως ισχύει από την ημερομηνία κατά την οποία τίθεται σε εφαρμογή η σύμπραξη. Επομένως, η προθεσμία παραγραφής της στηριζόμενης στο άρθρο 81 ΕΚ αξιώσεως αποζημιώσεως αρχίζει από την ημερομηνία αυτή.

76 Η Επιτροπή επισημαίνει ότι, ελλείψει σχετικής κοινοτικής ρυθμίσεως, στην έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους απόκειται να ρυθμίσει ζητήματα όπως η προθεσμία ασκήσεως αγωγών στηριζόμενων σε παράβαση των κοινοτικών κανόνων ανταγωνισμού, εφόσον η προθεσμία αυτή δεν είναι λιγότερο ευνοϊκή από εκείνη που ισχύει για παρόμοιες αγωγές αφορώσες παράβαση εσωτερικών κανόνων και δεν καθιστά πρακτικώς αδύνατη ή εξαιρετικώς δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που χορηγεί η κοινοτική έννομη τάξη.

Εκτίμηση του Δικαστηρίου

77 Όπως υπενθυμίστηκε με τη σκέψη 62 της παρούσας αποφάσεως, ελλείψει σχετικής κοινοτικής ρυθμίσεως, στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους απόκειται

να θεσπίσει τους δικονομικούς κανόνες ασκήσεως των ενδίκων βοηθημάτων που αποσκοπούν στην κατοχύρωση της προστασίας των δικαιωμάτων τα οποία οι ιδιώτες αντλούν από το άμεσο αποτέλεσμα του κοινοτικού δικαίου, εφόσον οι κανόνες αυτοί τηρούν τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας.

78 Ένας εθνικός κανόνας δυνάμει του οποίου η προθεσμία ασκήσεως αγωγής αποζημιώσεως αρχίζει από την ημερομηνία κατά την οποία τέθηκε σε εφαρμογή η σύμπραξη ή η συμπεφωνημένη πρακτική θα μπορούσε να καταστήσει πρακτικώς αδύνατη την προβολή αξιώσεως αποκαταστάσεως της ζημίας που προκλήθηκε από την εν λόγω απαγορευόμενη σύμπραξη ή πρακτική, ιδίως αν η προβλεπόμενη από τον εθνικό αυτό κανόνα προθεσμία είναι σύντομη και μη δυνάμενη να ανασταλεί.

79 Συγκεκριμένα, υπό τις συνθήκες αυτές, σε περίπτωση συνεχιζόμενων ή επαναλαμβανόμενων παραβάσεων, δεν αποκλείεται το ενδεχόμενο παρελεύσεως της προθεσμίας παραγραφής πριν ακόμη παύσει η παράβαση, με αποτέλεσμα οι ζημιωθέντες μετά την παρέλευση της προθεσμίας παραγραφής να στερούνται της δυνατότητας ασκήσεως αγωγής.

80 Στο εθνικό δικαστήριο απόκειται να εξακριβώσει αν συντρέχει η περίπτωση αυτή όσον αφορά τον επίδικο στην κύρια δίκη εθνικό κανόνα.

81 Συνεπώς, στο τρίτο ερώτημα στις υποθέσεις C-295/04 έως C-297/04 και στο τέταρτο ερώτημα στην υπόθεση C-298/04 πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι, ελλείψει σχετικής κοινοτικής ρυθμίσεως, στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους απόκειται να καθορίσει την προθεσμία παραγραφής της αξιώσεως αποκαταστάσεως της ζημίας που προκλήθηκε από σύμπραξη ή πρακτική απαγορευόμενη από το άρθρο 81 ΕΚ, τηρουμένων των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας.

82 Συναφώς, στο εθνικό δικαστήριο απόκειται να εξακριβώσει αν ένας εθνικός κανόνας βάσει του οποίου η προθεσμία παραγραφής της αξιώσεως αποκαταστά-

σεως της ζημίας που προκλήθηκε από σύμπραξη ή πρακτική απαγορευόμενη από το άρθρο 81 ΕΚ αρχίζει από την ημερομηνία ενάρξεως εφαρμογής της εν λόγω απαγορευομένης συμπράξεως ή πρακτικής, ιδίως αν η προβλεπόμενη από τον εθνικό αυτό κανόνα είναι σύντομη και μη δυνάμενη να ανασταλεί, καθιστά πρακτικώς αδύνατη ή εξαιρετικώς δυσχερή την άσκηση του δικαιώματος αποκαταστάσεως της προκληθείσας ζημίας.

Επί του τετάρτου ερωτήματος στις υποθέσεις C-295/04 έως C-297/04 και του πέμπτου ερωτήματος στην υπόθεση C-298/04

83 Με το ερώτημα αυτό, το αιτούν δικαστήριο ερωτά, κατ' ουσίαν, αν το άρθρο 81 ΕΚ πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι επιβάλλει στα εθνικά δικαστήρια υποχρέωση επιδικάσεως αποζημιώσεως έχουσας χαρακτήρα κυρώσεως, προκειμένου το ποσό της εν λόγω αποζημιώσεως να υπερβεί το όφελος που αποκόμισε ο επιχειρηματίας ο οποίος παρέβη τη διάταξη αυτή και να αποθαρρύνει έτσι την εφαρμογή απαγορευόμενων από τις διατάξεις του συμπράξεων ή πρακτικών.

Παρατηρήσεις υποβληθείσες ενώπιον του Δικαστηρίου

84 Η Assitalia υποστηρίζει ότι το ζήτημα της επιδικάσεως αποζημιώσεως έχουσας χαρακτήρα κυρώσεως σε τρίτον ο οποίος υπέστη ζημία λόγω αντίθετης προς τον ανταγωνισμό συμπεριφοράς εμπίπτει εκ νέου στην αρχή της δικονομικής αυτονομίας. Στο μέτρο που δεν υφίσταται καμία κοινοτική ρύθμιση στον τομέα της αποζημιώσεως με χαρακτήρα κυρώσεως, στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους απόκειται να θέσει τα κριτήρια καθορισμού του ύψους της

αποζημιώσεως, τηρουμένων πάντα των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας (βλ., μεταξύ άλλων, υπό την έννοια αυτή, απόφαση της 5ης Μαρτίου 1996, C-46/93 και C-48/93, Brasserie du pêcheur και Factortame, Συλλογή 1996, σ. I-1029, σκέψεις 89 και 90).

85 Η Ιταλική Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι η αποζημίωση με χαρακτήρα κυρώσεως δεν προβλέπεται από την ιταλική έννομη τάξη και δεν συνάδει προς τη φύση του θεσμού της αποζημιώσεως. Συγκεκριμένα, κατά την άποψή της, ο θεσμός αυτός καθιερώθηκε ως μέτρο αποκαταστάσεως της ζημίας που το θύμα απέδειξε ότι υπέστη. Σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να λειτουργήσει ως κύρωση ή να έχει κατασταλτικό χαρακτήρα, καθόσον η λειτουργία αυτή άπτεται της νομοθετικής δραστηριότητας.

86 Η Γερμανική Κυβέρνηση φρονεί ότι στο ερώτημα αυτό πρέπει να δοθεί αρνητική απάντηση.

87 Κατά την Αυστριακή Κυβέρνηση, για να διασφαλιστεί η εφαρμογή του άρθρου 81 ΕΚ δεν είναι αναγκαίο να επιδικαστεί αυτεπαγγέλτως στο πρόσωπο που υπέστη ζημία αποζημίωση με χαρακτήρα κυρώσεως, καθόσον ο πλουτισμός του ζημιωθέντος ούτε προβλέπεται ούτε απαιτείται. Οι έννομες τάξεις των κρατών μελών δεν αναγνωρίζουν, στην πλειονότητά τους, τέτοιου είδους συνέπειες της παραβάσεως του άρθρου 81, παράγραφος 1, ΕΚ. Προβλέπουν μάλλον δικαιώματα στον τομέα της αποζημιώσεως και των απαγορεύσεων, πράγμα που αρκεί για την αποτελεσματική εφαρμογή του άρθρου 81 ΕΚ.

88 Η Επιτροπή φρονεί ότι, ελλείψει σχετικών κοινοτικών ρυθμίσεων, στην έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους απόκειται να ρυθμίσει ζητήματα όπως η εκκαθάριση της ζημίας που προκλήθηκε από παράβαση κοινοτικών κανόνων στον τομέα του ανταγωνισμού, εφόσον η αποκατάσταση της ζημίας στην περίπτωση αυτή δεν είναι λιγότερο ευνοϊκή για τον ζημιωθέντα από την αποζημίωση που θα μπορούσε να του επιδικασθεί κατόπιν αναλόγων αγωγών εσωτερικής φύσεως.

Εκτίμηση του Δικαστηρίου

89 Όπως προκύπτει από πάγια νομολογία, στα εθνικά δικαστήρια, τα οποία πρέπει να εφαρμόζουν τις διατάξεις του κοινοτικού δικαίου στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους, απόκειται να διασφαλίζουν την πλήρη αποτελεσματικότητα των εν λόγω διατάξεων και την προστασία των δικαιωμάτων που οι διατάξεις αυτές χορηγούν στους ιδιώτες (βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 9ης Μαρτίου 1978, 106/77, Simmenthal, Συλλογή τόμος 1978, σ. 239, σκέψη 16, της 19ης Ιουνίου 1990, C-213/89, Factortame κ.λπ., Συλλογή 1990, σ. I-2433, σκέψη 19, και προαναφερθείσα απόφαση Courage και Crehan, σκέψη 25).

90 Όπως υπενθυμίστηκε με τη σκέψη 60 της παρούσας αποφάσεως, η πλήρης αποτελεσματικότητα του άρθρου 81 ΕΚ και, ειδικότερα, η πρακτική αποτελεσματικότητα της απαγορεύσεως που προβλέπει η παράγραφος 1 αυτού θα θίγονταν, αν δεν παρεχόταν σε κάθε ιδιώτη η δυνατότητα να ζητήσει αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη λόγω συμβάσεως ή συμπεριφοράς δυνάμενης να περιορίσει ή να νοθεύσει τον ανταγωνισμό.

91 Πράγματι, ένα τέτοιου είδους δικαίωμα ενισχύει την αποτελεσματική λειτουργία των κοινοτικών κανόνων του ανταγωνισμού και μπορεί να αποθαρρύνει τις συχνά συγκεκαλυμμένες συμφωνίες ή πρακτικές που δύνανται να περιορίσουν ή να νοθεύσουν τον ανταγωνισμό. Υπό το πρίσμα αυτό, οι ασκούμενες ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων αγωγές αποζημιώσεως μπορούν να συμβάλλουν σημαντικά στη διατήρηση αποτελεσματικού ανταγωνισμού εντός της Κοινότητας (προαναφερθείσα απόφαση Courage και Crehan, σκέψη 27).

92 Όσον αφορά την επιδίκαση αποζημιώσεως και τη δυνατότητα επιδικάσεως αποζημιώσεως με χαρακτήρα κυρώσεως, ελλείψει σχετικών κοινοτικών διατάξεων, στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους απόκειται να θέσει τα κριτήρια καθορισμού του ύψους της αποζημιώσεως, τηρουμένων των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας.

93 Συναφώς, αφενός, σύμφωνα με την αρχή της ισοδυναμίας, η επιδίκαση ειδικών μορφών αποζημιώσεως, όπως οι παραδειγματικές αποζημιώσεις ή οι αποζημιώσεις με χαρακτήρα κυρώσεως, πρέπει να είναι δυνατή στο πλαίσιο αγωγών που στηρίζονται σε παράβαση των κοινοτικών κανόνων περί ανταγωνισμού, αν είναι δυνατή και στο πλαίσιο παρόμοιων αγωγών στηριζομένων σε παράβαση κανόνων του εσωτερικού δικαίου (βλ., υπό την έννοια αυτή, προαναφερθείσα απόφαση Brasserie du pêcheur και Factortame, σκέψη 90).

94 Πάντως, κατά πάγια νομολογία, το κοινοτικό δίκαιο δεν απαγορεύει στα εθνικά δικαστήρια να μεριμνούν προκειμένου η προστασία των δικαιωμάτων που εξασφαλίζει η κοινοτική έννομη τάξη να μη συνεπάγεται τον αδικαιολόγητο πλουτισμό των δικαιούχων (βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 4ης Οκτωβρίου 1979, 238/78, Ireks-Arkady κατά Συμβουλίου και Επιτροπής, Συλλογή τόμος 1979/II, σ. 451, σκέψη 14, της 21ης Σεπτεμβρίου 2000, C-441/98 και C-442/98, Μιχαηλίδης, Συλλογή 2000, σ. I-7145, σκέψη 31, και προαναφερθείσα απόφαση Courage και Crehan, σκέψη 30).

95 Αφετέρου, από την αρχή της αποτελεσματικότητας και από το δικαίωμα κάθε προσώπου να ζητήσει αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη από σύμβαση ή συμπεριφορά δυνάμενη να περιορίσει ή να νοθεύσει τον ανταγωνισμό προκύπτει ότι οι ζημιωθέντες πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να ζητήσουν την αποκατάσταση όχι μόνον της θετικής ζημίαςπρέπει να έχουν τη δυνατό (damnum emergens), αλλά και του διαφυγόντος κέρδους (lucrum cessans), καθώς και την καταβολή τόκων.

96 Συγκεκριμένα, όσον αφορά ζημία δυνάμενη να αποκατασταθεί, ο πλήρης αποκλεισμός του διαφυγόντος κέρδους δεν μπορεί να γίνει δεκτός σε περίπτωση παραβιάσεως του κοινοτικού δικαίου, διότι, ειδικώς όσον αφορά διαφορές οικονομικής ή εμπορικής φύσεως, ένας τέτοιος πλήρης αποκλεισμός του διαφυγόντος κέρδους μπορεί να καταστήσει πρακτικώς ανέφικτη την αποκατάσταση της ζημίας (βλ. προαναφερθείσα απόφαση Brasserie du pêcheur και Factortame, σκέψη 87, και απόφαση της 8ης Μαρτίου 2001, Metallgesellschaft κ.λπ., C-397/98 και C-410/98, Συλλογή 2001, σ. I-1727, σκέψη 91).

97 Όσον αφορά την καταβολή τόκων, το Δικαστήριο υπενθύμισε, με τη σκέψη 31 της αποφάσεως της 2ας Αυγούστου 1993, C-271/91, Marshall (Συλλογή 1993, σ. I-4367), ότι, βάσει των εφαρμοστέων εθνικών κανόνων, η επιδίκασή τους πρέπει να θεωρείται ως αδιαχώριστο από την αποκατάσταση της ζημίας στοιχείο.

98 Ως εκ τούτου, στο τέταρτο ερώτημα στις υποθέσεις C-295/04 έως C-297/04 και στο πέμπτο ερώτημα στην υπόθεση C-298/04 πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι, ελλείψει σχετικών κοινοτικών διατάξεων, στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους απόκειται να θέσει τα κριτήρια καθορισμού της εκτάσεως της αποκαταστάσεως της ζημίας που προκλήθηκε από σύμπραξη ή πρακτική απαγορευόμενη από το άρθρο 81 ΕΚ, τηρουμένων των αρχών ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας.

99 Συνεπώς, αφενός, σύμφωνα με την αρχή της ισοδυναμίας, αν είναι δυνατόν να επιδικαστεί παραδειγματική αποζημίωση ή αποζημίωση με χαρακτήρα κυρώσεως στο πλαίσιο της εκδικάσεως εθνικών αγωγών παρόμοιων με αγωγές που στηρίζονται σε παράβαση των κοινοτικών κανόνων περί ανταγωνισμού, πρέπει επίσης να υπάρχει δυνατότητα επιδικάσεως τέτοιου είδους αποζημιώσεως στο πλαίσιο της εκδικάσεως των τελευταίων αυτών αγωγών. Το κοινοτικό δίκαιο πάντως δεν απαγορεύει στα εθνικά δικαστήρια να μεριμνούν ώστε η προστασία των δικαιωμάτων που εξασφαλίζει η κοινοτική έννομη τάξη να μη συνεπάγεται αδικαιολόγητο πλουτισμό των δικαιούχων.

100 Αφετέρου, από την αρχή της αποτελεσματικότητας και από το δικαίωμα κάθε προσώπου να ζητήσει αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη από σύμβαση ή συμπεριφορά δυνάμενη να περιορίσει ή να νοθεύσει τον ανταγωνισμό προκύπτει ότι οι ζημιωθέντες πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να ζητήσουν την αποκατάσταση τόσο της θετικής ζημίαςπρέπει να έχουν τη δυνατό (damnum emergens) όσο και του διαφυγόντος κέρδους (lucrum cessans), καθώς και την καταβολή τόκων.

Επί των δικαστικών εξόδων

101 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (τρίτο τμήμα) αποφαίνεται:

1) Μια σύμπραξη ή συμπεφωνημένη πρακτική μεταξύ ασφαλιστικών εταιριών όπως η επίδικη στην κύρια δίκη, που συνίσταται στην εκατέρωθεν ανταλλαγή πληροφοριών με σκοπό την αύξηση των ασφαλίστρων της ασφαλιστικής συμβάσεως αστικής ευθύνης για ατυχήματα προκαλούμενα από αυτοκίνητα, σκάφη και μοτοποδήλατα και δεν δικαιολογείται από τις συνθήκες της αγοράς, κατά παράβαση των εθνικών κανόνων προστασίας του ανταγωνισμού, μπορεί επίσης να συνιστά παράβαση του άρθρου 81 ΕΚ, αν, λαμβανομένων υπόψη των χαρακτηριστικών της οικείας εθνικής αγοράς, υπάρχει αρκούντως μεγάλη πιθανότητα η επίδικη σύμπραξη ή συμπεφωνημένη πρακτική να έχει άμεσες ή έμμεσες, πραγματικές ή δυνητικές επιπτώσεις στην εντός του οικείου κράτους μέλους σύναψη ασφαλιστικών συμβάσεων RC auto από επιχειρηματίες άλλων κρατών μελών και εφόσον οι επιπτώσεις αυτές δεν είναι επουσιώδεις.

2) Το άρθρο 81 ΕΚ πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι κάθε υποκείμενο δικαίου δύναται να προβάλει την ακυρότητα απαγορευόμενης από την εν λόγω διάταξη συμπράξεως ή πρακτικής και, όταν υφίσταται αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της εν λόγω συμπράξεως ή πρακτικής και της προκληθείσας ζημίας, να ζητήσει την αποκατάσταση της ζημίας.

Ελλείψει σχετικής κοινοτικής ρυθμίσεως, στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους απόκειται να καθορίσει τον τρόπο ασκήσεως του

δικαιώματος αυτού, συμπεριλαμβανομένου του τρόπου ερμηνείας της έννοιας «αιτιώδης συνάφεια», τηρουμένων των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας.

3) Ελλείψει σχετικής κοινοτικής ρυθμίσεως, στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους απόκειται να ορίσει τα δικαστήρια που είναι αρμόδια για την εκδίκαση αγωγών αποζημιώσεως στηριζόμενων σε παράβαση κοινοτικών κανόνων ανταγωνισμού και να θεσπίσει τους δικονομικούς κανόνες ασκήσεως των εν λόγω αγωγών, εφόσον οι οικείες διατάξεις δεν είναι λιγότερο ευνοϊκές από εκείνες που αφορούν παρόμοιες αγωγές αποζημιώσεως στηριζόμενες σε παράβαση κοινοτικών κανόνων περί ανταγωνισμού και εφόσον οι εν λόγω εθνικές διατάξεις δεν καθιστούν πρακτικώς αδύνατη ή εξαιρετικώς δυσχερή την προβολή της αξιώσεως αποκαταστάσεως της ζημίας που προκλήθηκε από απαγορευόμενη από το άρθρο 81 ΕΚ σύμπραξη ή πρακτική.

4) Ελλείψει σχετικής κοινοτικής ρυθμίσεως, στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους απόκειται να καθορίσει την προθεσμία παραγραφής της αξιώσεως αποκαταστάσεως της ζημίας που προκλήθηκε από σύμπραξη ή πρακτική απαγορευόμενη από το άρθρο 81 ΕΚ, τηρουμένων των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας.

Συναφώς, στο εθνικό δικαστήριο απόκειται να εξακριβώσει αν ένας εθνικός κανόνας βάσει του οποίου η προθεσμία παραγραφής της αξιώσεως αποκαταστάσεως της ζημίας που προκλήθηκε από σύμπραξη ή πρακτική απαγορευόμενη από το άρθρο 81 ΕΚ αρχίζει από την ημερομηνία ενάρξεως εφαρμογής της εν λόγω απαγορευομένης συμπράξεως ή πρακτικής, ιδίως αν η προβλεπόμενη από τον εθνικό αυτό κανόνα είναι σύντομη και μη δυνάμενη να ανασταλεί, καθιστά πρακτικώς αδύνατη ή εξαιρετικώς δυσχερή την άσκηση του δικαιώματος αποκαταστάσεως της προκληθείσας ζημίας.

5) Ελλείψει σχετικών κοινοτικών διατάξεων, στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους απόκειται να θέσει τα κριτήρια καθορισμού της εκτάσεως της αποκαταστάσεως της ζημίας που προκλήθηκε από σύμπραξη ή πρακτική απαγορευόμενη από το άρθρο 81 ΕΚ, τηρουμένων των αρχών ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας.

Συνεπώς, αφενός, σύμφωνα με την αρχή της ισοδυναμίας, αν είναι δυνατόν να επιδικαστεί παραδειγματική αποζημίωση ή αποζημίωση με χαρακτήρα κυρώσεως στο πλαίσιο της εκδικάσεως εθνικών αγωγών παρόμοιων με αγωγές που στηρίζονται σε παράβαση των κοινοτικών κανόνων περί ανταγωνισμού, πρέπει επίσης να υπάρχει δυνατότητα επιδικάσεως τέτοιου είδους αποζημιώσεως στο πλαίσιο της εκδικάσεως των τελευταίων αυτών αγωγών. Το κοινοτικό δίκαιο πάντως δεν απαγορεύει στα εθνικά δικαστήρια να μεριμνούν ώστε η προστασία των δικαιωμάτων που εξασφαλίζει η κοινοτική έννομη τάξη να μη συνεπάγεται αδικαιολόγητο πλουτισμό των δικαιούχων.

Αφετέρου, από την αρχή της αποτελεσματικότητας και από το δικαίωμα κάθε προσώπου να ζητήσει αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη από σύμβαση ή συμπεριφορά δυνάμενη να περιορίσει ή να νοθεύσει τον ανταγωνισμό προκύπτει ότι οι ζημιωθέντες πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να ζητήσουν την αποκατάσταση τόσο της θετικής ζημίας (damnum emergens) όσο και του διαφυγόντος κέρδους (lucrum cessans), καθώς και την καταβολή τόκων.

(υπογραφές)